

ВІДГУК

**доктора юридичних наук, професора, професора кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка»
ЖАРОВСЬКОЇ Ірини Мирославівни на дисертаційне дослідження
МОЗГОВОЇ Наталі Анатоліївни на тему «Соціальне підприємництво:
теоретико-правовий аспект», подане на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузь знань – 08
«Право»**

Актуальність обраної теми дослідження є безспірною, оскільки соціальне підприємництво є одним з тих комплексних соціально-економічних інститутів, які здійснюють позитивний вплив на розвиток певного регіону чи держави в цілому. Соціальне підприємництво нерозривно пов'язане з вирішенням проблем місцевого рівня, що органічно вписується у посилення останнім часом в Україні ролі громад та зростанням ролі місцевого самоврядування, тому що мешканці регіону, як ніхто, знають і розуміють, чого вони потребують, та яким шляхом цього краще домогтися. Однак, в таких осіб нерідко є ідея, але бракує фінансів для її втілення у життя. Тож, важливе значення соціального підприємництва вбачається у можливості вирішувати локальну проблематику за рахунок залучення коштів з різних джерел фінансування, зокрема, державної допомоги, грантових ресурсів та коштів, отриманих від власної підприємницької діяльності, чим соціальне підприємництво і відрізняється від підприємницької діяльності як такої. Але варто звернути увагу на те, що в умовах національних соціальної та правової систем широка диверсифікація фінансових потоків є вельми ускладненою (через непрозорість процесу, неефективний контроль за використанням фінансових ресурсів тощо). Крім того, не маючи достатньої підтримки від держави, соціальне підприємництво вже не здатне повноцінно виконувати ті важливі функції, для яких воно призначене. Також проблемним можна

визнати і складність відмежування соціального підприємництва від діяльності громадських організацій. Комплекс перелічених чинників, поєднаний із відсутністю правової регламентації соціального підприємництва в Україні, призводить до того, що така важлива сфера діяльності (тим більше, під час воєнних дій) тримається виключно на ентузіазмі громадян і водночас залишається поза увагою держави.

Зважаючи на зазначене, дослідження Мозгової Наталі є актуальним та своєчасним. Звертає на себе увагу, що дисертантка відійшла від спроб виключно галузевого аналізу соціального підприємництва, а розкрила його з загальнотеоретичної точки зору. Такий підхід характеризується як позитивний у зв'язку з тим, що проблематика соціального підприємництва вочевидь є набагато ширшою за виключно його правове регулювання, тому потребує більш широкого висвітлення.

Таким чином, не можна заперечувати необхідність доктринальної розробки усього комплексу проблем, пов'язаних із теоретико-правовими аспектами соціального підприємництва в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація Мозгової Наталі Анатоліївни виконана у відповідності до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса у рамках теми «Правовий механізм утвердження принципу верховенства права» (державний реєстраційний номер: 0122U002368 (2022-2024 рр.)), за якими дисертанткою здійснено науково-теоретичну розробку поняття, ознак, організаційно-правових форм здійснення соціального підприємництва, заходів його державного стимулювання, а також обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Обґрунтованість висновків у дисертації Н.А. Мозгової зумовлена

об'єктивним, зваженим підходом до розглядуваної проблеми, грамотним юридичним аналізом і не викликає найменшого сумніву.

Дисертація спирається на достатньо розгорнуту джерельну базу, яка охоплює нормативно-правові акти України та зарубіжних держав, статистичні матеріали, наукову літературу юридичного, економічного, соціального, психологічного та іншого характеру. Тож, можна побачити, що наукове підґрунтя роботи є настільки ж комплексним, як і сама обрана проблематика. Тим більше, що значна кількість джерел у списку наводяться англійською мовою, тобто характеризують вивчення спеціальної літератури в оригіналі, що значно підвищує репрезентативність дослідження.

Структура дисертації підпорядкована логіці дослідження. Вона дозволила створити обґрунтований матеріал і таким чином досягти тієї мети, яку ставила перед собою дисертантка. У вступі аргументується актуальність дослідження, яку дисертантка, не без підстав, пов'язує з об'єктивними (воєнний стан, міграційні процеси, загальне збідніння населення) та суб'єктивними (недосконалість правового регулювання, відсутність державної підтримки) проблемами здійснення соціального підприємництва в Україні. Тут же містяться всі необхідні компоненти, включаючи положення, що виносяться на захист, які в цілому відображають зміст дослідження і відрізняються необхідною новизною.

Основою достовірності висновків дисертаційного дослідження є і адекватне використання дисертанткою сучасного методологічного інструментарію правової науки, зокрема оптимальне співвідношення та єдність методів, методологічних підходів та принципів пізнання з використанням методологічного плюралізму та інтегративного підходу дали можливість відтворити найвірогіднішу картину реального стану соціального підприємництва в Україні на сучасному етапі, а також перспективи його розвитку у майбутньому з урахуванням втілення на практичному рівні рекомендацій, пропонованих дисертанткою.

Особливо слід звернути увагу на широту та коректність застосування дисертанткою методу порівняльного правознавства, оскільки, зважаючи на відсутність у національній системі права інституту соціального підприємництва, найбільш вірний та логічний шлях виправлення ситуації – це аналіз зарубіжного позитивного досвіду, що й було блискуче реалізовано у роботі.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації також засвідчується їх апробацією у відкритому друці, обговореннями на наукових конференціях, круглих столах тощо.

Дисертацію загалом і її окремі розділи завершують обґрунтовані висновки, в яких структуровані досягнення дисертантки, що свідчать про її наукові здібності. Робота виконана відповідно до чинних вимог, написана науковим стилем і літературною мовою.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що рецензована дисертація є одним з перших у юридичній науці комплексним дослідженням проблем соціального підприємництва в Україні. У дисертації міститься велика кількість позитивних висновків, що заслуговують уваги та є внеском авторки у розвиток як науки теорії держави та права, так і інших галузей знань. З упевненістю можна стверджувати, що результати дослідження Наталі Мозгової заповнюють на доктринальному рівні суттєву прогалину, яка стояла на заваді ефективному розвитку підприємницької діяльності у нашій державі, а разом з цим, – вирішенню численних локальних та глобальних соціальних проблем.

Найбільш значущими можуть бути названі наступні з висновків дисертантки.

Звертає на себе увагу обґрунтування тези, що конституційне право людини на заняття підприємницькою діяльністю (яке відноситься до другого покоління прав людини) з урахуванням суспільного розвитку на сучасному етапі трансформувалося у право на здійснення соціального підприємництва,

як новітнє право четвертого покоління. Такий висновок має глибоке теоретичне та практичне значення, зважаючи на суттєву різницю між різними поколіннями прав людини та специфіку їхньої реалізації. У теорії держави і права ще ніколи не здійснювалися спроби аналізу права на заняття соціальним підприємництвом у розрізі четвертого покоління прав людини. Воно завжди аналізувалося виключно у контексті права на заняття підприємницькою діяльністю, яке традиційно відноситься до соціально-економічних прав другого покоління прав людини.

У роботі Наталею Анатоліївною запропоновано реалізувати подвійну модель соціального підприємництва в Україні, поєднавши позитивні елементи американської та європейської. Суб'єкти соціального підприємництва, створені громадськими організаціями у межах своїх статутних цілей, на її думку, відносяться до американської моделі (повністю неприбуткової) і передбачаються законодавством України. Суб'єкти ж соціального підприємництва, створені іншими фізичними та юридичними особами, відносяться нею у дисертації до європейської моделі. Створення таких суб'єктів українським законодавством наразі взагалі не передбачено. Тому авторкою обгрунтовується пропозиція про доповнення законодавства можливістю створення соціальних підприємств іншими фізичними та юридичними особами. По-перше, новизна названого пункту дисертації є абсолютною і ніколи раніше у такому вигляді не подавалася, а по-друге, викладене вище яскраво ілюструє якість використання у дисертації методу порівняльної компаративістики. У роботі дуже точно виділені основні підходи до регулювання соціального підприємництва у різних країнах світу, такі підходи зіставлені з чинним законодавством України, на підставі чого сформульовано висновки, що соціальне підприємництво в Україні фактично розглядається виключно як підприємницька діяльність громадських організацій (хоча в самому законодавстві цього не зазначається). Увесь інший

спектр можливої діяльності щодо соціального підприємництва є взагалі жодним чином не регламентованим.

Зважаючи на фундаментальне значення громадянського суспільства для розвитку України на сучасному етапі (воєнному та поствоєнному), звертається увага на виявлення дисертанткою ролі соціального підприємництва у підвищенні потенціалу громадянського суспільства, яка визначається нею за кількома напрямками, а саме:

1) активізація підприємницької ініціативи, тобто, економіко-правової активності на індивідуальному рівні;

2) групування економічних інтересів та об'єднання громадян для їхнього досягнення;

3) глобальне підвищення рівня правової культури населення, розвиток рухів для захисту своїх економічних та соціальних прав;

4) вирішення економіко-соціальних проблем на мікро-, мезо- та макрорівні.

Кореляція громадянського суспільства з розвитком соціального підприємництва вбачається відправною точкою для усвідомлення потреб підвищення потенціалу останнього.

Дисертанткою розкривається співвідношення соціального підприємництва з суміжними категоріями у правовій площині. Зокрема, зазначається, що соціальна відповідальність бізнесу та соціальне підприємництво співвідносяться як частина та ціле. У роботі стверджується, що здійснення соціального підприємництва – це вид соціальної поведінки бізнесу. Констатовано, що соціальна відповідальність може бути характерною і для класичного бізнесу, у той час як соціальне підприємництво можна представити і як спеціальний напрям діяльності, який потребує легалізації та спеціальної підтримки. На підставі цього зроблено висновок, що межа між звичайним (але соціально відповідальним) та соціальним підприємництвом полягатиме у його меті (місії), а також у тому, який відсоток прибутку

підприємець або підприємство спрямовує на реалізацію соціальної мети. Це положення має значення у розрізі того, що у науковій літературі (економічній та юридичній) соціальна відповідальність бізнесу та соціальне підприємництво найчастіше ототожнюються, що може негативно вплинути на формулювання правових норм під час спроб унормувати соціальне підприємництво.

Цікаво й повно виглядає також перелік заходів, який, на думку дисертантки, здатний покращити рівень розвитку соціального підприємництва в Україні, серед яких нею виділяються: 1) закріплення легального визначення категорії „соціальне підприємництво”; 2) визначення суб’єктів соціального підприємництва та фіксація його видів (некомерційне; комерційне); 3) регламентація державної (у тому числі, податкової) підтримки суб’єктів соціального підприємництва; 4) розширення можливостей доступу суб’єктів соціального підприємництва до джерел додаткового фінансування, гарантування їхнього прозорого розподілу; 5) надання максимальної інформаційної, консультаційної підтримки суб’єктам соціального підприємництва; 6) створення єдиної національної інформаційної платформи соціального підприємництва.

Особливо логічним та дієвим виглядає останній пункт, тобто пропозиція створення єдиної національної інформаційної платформи соціального підприємництва, тому що навіть наявність сформульованого банку ідей може підштовхнути громадян до аналогічного вирішення певної проблеми у іншому регіоні країни. Крім того, за умов розумної реалізації, подібна платформа може стати зв’язуючою ланкою між суб’єктами підприємницької діяльності, які потребують додаткового фінансування соціальних ідей, та грантодавцями.

Повнота викладу положень дисертації у наукових публікаціях здобувача. Текст дисертаційної роботи Мозгової Наталі Анатоліївни повно та комплексно розкриває обрану тему дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено в 9 наукових публікаціях, з них 4 –

у наукових фахових виданнях України, 5 – у збірниках тез доповідей наукових конференцій, семінарів, конгресів.

Можна стверджувати, що повнота викладення наукових результатів у публікаціях авторки є достатньою.

У дисертації та інших публікаціях Мозгової Наталі Анатоліївни не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень принципів академічної доброчесності.

Практичне значення одержаних результатів. Положення рецензованої дисертації можуть бути використані при підготовці навчальних посібників для здобувачів вищої освіти, науково-практичних коментарів до кодексів та інших НПА.

Висновки дисертаційного дослідження можуть бути корисними для суб'єктів господарювання, які здійснюють чи лише тільки планують здійснювати діяльність у сфері соціального підприємництва.

Положення дисертації щодо теоретико-правових засад соціального підприємництва впроваджені:

- у навчальний процес Донецького національного університету імені Василя Стуса під час викладання нормативних дисциплін „Теорія держави та права”, „Цивільне право”, „Господарське право” (Додаток: Акт № 04-23/12.0-24 від 18 жовтня 2023 року);

- у правопросвітницьку діяльність ГО „Європейський альянс великих можливостей” під час проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику (Додаток: Акт впровадження № 6/23 від 05 вересня 2023 року).

Крім того, ґрунтовність та новизна висновків за науковою роботою дозволяють відкрити у суспільстві дискусію щодо абсолютно нових правових засад здійснення соціального підприємництва та його значущості і соціальної ролі.

Зауваження та дискусійні положення. У своїй науковій роботі Мозговая Наталя Анатоліївна сформулювала значну кількість слухних,

якісних та обґрунтованих пропозицій і рекомендацій. Втім, навіть дослідження такого гідного рівня не позбавлені окремих зауважень та дискусійних моментів.

По-перше, викликає питання виділення авторкою такого виду як некомерційне (неприбуткове) соціальне підприємництво. Як вбачається, конструкція „некомерційне соціальне підприємництво” є термінологічно не надто узгодженою, зважаючи на загальні ознаки підприємницької діяльності, визначені у цивільному та господарському праві. Таким чином, можна зафіксувати порушення філософського співвідношення загального та конкретного, де соціальне підприємництво виступатиме конкретним по відношенню до підприємництва як такого.

По-друге, дещо спірним, на наш погляд, є пропозиція авторки щодо надання податкових канікул суб'єктам соціального підприємництва строком на два роки. З цього випливає, як мінімум, два питання: 1) чи не призведе надання таких пільг до зловживання статусом соціального підприємства чи підприємця (тим більше, у правовій системі України); 2) чим обумовлений термін надання податкових канікул – два роки.

У роботі вносяться пропозиції зафіксувати, у яких організаційно-правових формах може здійснюватися соціальне підприємництво, що саме по собі є позитивним з точки зору визначеності правового регулювання. Проте, хотілося б почути додаткові аргументи, чому саме ці організаційно-правові форми були прийняті за основу авторкою.

Тим не менше, слід додатково наголосити на тому, що викладені положення є дискусійними та жодним чином не впливають на позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження.

Висновок. На основі викладеного вище, з упевненістю стверджується, що за своїми змістовними та зовнішніми характеристиками дисертаційна робота на тему «Соціальне підприємництво: теоретико-правовий аспект» відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами), а її авторка, Мозговая Наталя Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри теорії права

та конституціоналізму

Національного університету

«Львівська політехніка»,

доктор юридичних наук, професор

Ірина ЖАРОВСЬКА

Підпис засвідчую:

Вчений секретар

Національного університету

«Львівська політехніка»

Роман БРИЛИНСЬКИЙ